

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného
ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Gejza Horák CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
E. Bajžíková, V. Betáková
CSc., PhDr. G. Horák CSc.,
prof. PhDr. J. Horecký DrSc.,
I. Masár, J. Matejčík CSc.,
PhDr. J. Oravec DrSc., K. Pal-
kovič, prof. PhDr. J. Ružička
DrSc., člen korešpondent
SAV, J. Sabol, E. Smiešková,
M. Urbančok

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

ROČNÍK 3 — 1969 — ČÍSLO 2

OBSAH

Po Štrnástom Hviezdoslavovom
Kubíne. G. Horák 33

Hlasy o slove

R. Moric, O úcte k rodnému ja-
zyku 37

Čítame Slovník slovenského ja-
zyka 38

J. Oravec, Lokál s príponou -i
pri vzore dub 41

A. Okál, Niekoľko odborných
názvov súvisiacich s činnos-
ťou hydínových jatiek 46

Diskusie

J. Stanislav, Ešte o Pravid-
lách slovenského pravopisu . 51

Rozličnosti

Zo slovenských ľudových názvov
húb. M. Majtánová 55

'Vziať za svoje' = vziať skazu.
Š. Peciar 58

Správy a posudky

Povzbudivé stretnutie v Trnave. I.
Masár 51

O našej Kultúre slova. A. Bujal-
ka 60

Spytovali ste sa

Kozmonaut a astronaut. J. Ho-
recký 62

Kel — mn. č. kly. J. Oravec . 62

Tesla, tesly či teslu? I. Masár . 63

Typovať — typizovať. J. Horec-
ký 64

Kengura, 2. p. kengury, ale veče-
ra, 2. p. večere. J. Oravec . 64

Preukážka. R. Kuchar 64

Po Štrnástom Hviezdoslavovom Kubíne

GEJZA HORÁK

Pozornejší čitateľ zbadá, že sa už po tretí raz v našom časopise zastavujeme pri kubínskych sviatkoch poézie. V prvom ročníku o Dvanástom Hviezdoslavovom Kubíne písal Ján Bosák, pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, pod nadpisom *Po dvanásty raz v Dolnom Kubíne* (str. 25—26), v druhom ročníku Trinásty Hviezdoslavov Kubín dal podnet na úvahu *Kultivovaná výslovnosť — podmienka recitačného umenia* (str. 33—37), ktorú uverejnil známy ružomberský profesor Vlado Uhlár, a teraz pripájame niekoľko poznámok spojených s účasťou na Štrnástom Hviezdoslavovom Kubíne (2.—5. októbra 1968).

1. Stáva sa pravidlom, že na celoslovenskej prehliadke umeleckého prednesu detí a mládeže sa zúčastňujú i jazykovedci.¹ Je to celkom prirodzené: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra sa usilovne stará, aby kultúra hovorených prejavov sa u nás zdokonaľovala i šírila, a kubínske prehliadky sú priam vyhňou, odkiaľ sa krásna reč rozširuje po celom Slovensku. Šíria ju recitátori básní, prednášaci prózy, ale aj učitelia a ostatní účastníci.

2. V nadpise spomenutej úvahy po Trinástom Hviezdoslavovom Kubíne prof. Vlado Uhlár oprávnene zdôraznil, že kultivovaná výslovnosť je podmienka recitačného umenia. S radosťou zisťujeme, že starostlivo nacvičená a dobre osvojená výslovnosť v detskej časti prehliadky (3. októbra) otvára ďalšie perspektívy súťaženiu v recitačnom prednese

¹ Okrem autora sa na Štrnástom Hviezdoslavovom Kubíne za Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra zúčastnil dr. Ján Oravec a za Združenie slovenských jazykovedcov dr. František Kočíš.

mládeže. Treba vyzdvihnúť, že sa už naši školáci pod vedením pozor-
ných učiteľov prestali báť mäkkého *l* (v slabikách písaných *le, li, li;*
lia, lie, liu) a ani samohlásku *ä* už nepokladajú za dedinskú, a preto
vraj mrzkú; vyslovujú ich a veruže krásne zaznievajú z ich úst ako
dobře uvedomená a do sústavy spisovných hlások vradená zložka
správnej slovenskej výslovnosti. — Ale i dobré a relatívne veľmi dobré
možno zlepšiť; s týmto úmyslom upozorňujeme na niektoré odchýlky
od správnej výslovnosti, ako sme ich kde-tu pobadali v prednese detí
i mládeže.

a) Niektorí recitátori by si mali pozornejšie nacvičiť viazanú výslov-
nosť, v ktorej sa na hranici slov spoluhlásky a spoluhláskové skupiny
podľa znelosti prispôsobujú, napr. spojenia *krok môj, brat mnoho; ra-*
dosť má treba vysloviť *krog môj, brad mnoho; radozd má*.

b) Zdvojené spoluhlásky, a to také, čo sú v príslušnom slove, alebo
vzniknú pri viazanej výslovnosti na hraniciach slov, treba vyslovovať
ako predĺženú spoluhlásku, napr. v spojení *kamenné srdce* slovo *ka-*
menné vyslovíme s dlhším záverom (dvojnásobným *n*), spojenie *raz*
sa stalo vyslovíme *ras sa stalo* (s dvojítm, bez prerušenia vyslove-
ným *s*).

c) Dost často bolo počuť výslovnosť typu ‚son sa, son si‘ (koncové
m pred začiatočným *s* zaznievalo ako *n* s oslabeným záverom); takáto
výslovnosť sa pripúšťa v bežnej reči, ale do krásnej výslovnosti ju
prenášať nemožno.

d) Aj v zámene *môj* a v jeho tvaroch, v ktorých píšeme *ô*, má v
správnej výslovnosti naplno znieť dvojhláska *uo*, a nie samohláska *o*;
toto artikulačné zjednodušenie dvojhlásky *ô* na samohlásku *o* po per-
nej spoluhláske spisovná výslovnosť nepripúšťa.

e) V tvaroch slovesa *chcieť* vyslovujeme spoluhlásku *ch*, a nie *k*;
pri umeleckom prednese výslovnosť ‚*kciet, kcem, kceme*‘ zaznieva
veľmi rušivo (dojem z krásy preruší vpád — možno povedať — hrubej
nekultivovanej všednosti).

S týmito radami zviažeme ďalšiu, ktorá s nimi vnútorne súvisí. — V
diskusii pri hodnotení prednesu detí (4. októbra) jeden z tých učite-
ľov, ktorí učia naše deti aj svojim dobrým príkladom (J. Červenák),
uviedol čerstvá a v tejto súvislosti pozoruhodnú skúsenosť. Ubytovali
ho v Kubíne pohostinsky so študentom, ktorý vraj bude recitovať.
Študent aj s ním rozpráva bez obmedzenia západoslovenským náre-
čím, a tak náš diskutujúci je vraj zvedavý, ako pôjde mláďencovi pri
recitovaní spisovná stredoslovenčina.

Z tohto náznakového diskusného príspevku vyvodíme upozornenie.

3. Ak dakto predpokladá, že v súkromných rozhovoroch, a to i s prí-
slušníkom iného nárečia, bude používať iba krajové nárečie a pritom
vždy v čase potreby sa mu podarí hladko prejsť do spisovnej výslov-
nosti, mýli sa; ba môže zažiť neprijemné sklamanie. To sa týka reci-

tátorov, ale i umelcov z povolania a tých, čo pri vykonávaní svojich verejných funkcií majú používať spisovnú slovenčinu. Každý, kto je priamo svojím povolaním viazaný hovoriť spisovne, ba krásne (umelci a budúci umelci slova, ale napr. aj rozhlasoví a televízni hlásatelia) a chce mať vo svojom povolaní a vystupovaní úspech, mal by používanie rodného nárečia obmedziť naozaj len na familiárne rozhovory. Totiž zvyk je veľký násilník aj tu. Ak ho netlmíme, nárečová výslovnostná základňa prepukne i tam, kde naruší dojem: poviem ,kcem', ba i ,ksem' a ,moj' i tam, kde to mne samému, ale najmä tým, čo načúvajú a hádam ma i posudzujú, zaškripe. Tým sa tu naznačilo to, čo obrazne možno vysloviť takto: Spisovná výslovnosť nepatrí len na javisko Okresného osvetového domu v Dolnom Kubíne, lež aj do jeho okolia. (Pritom nám ani na um nezišlo vytláčať krajové nárečie z familiárnych prejavov; tam má a bude mať i naďalej miesto.)

4. V Kubíne sa predstavuje to najlepšie a najvyššie, čo v prednese poézie a prózy medzi mládežou máme, no poslaním Hviezdoslavovho Kubína — kultúrneho a umeleckého podujatia, ktoré má v základe na starosti Osvetový ústav v Bratislave — nie je vychovávať a potom ukazovať akýchsi vyvolencov (a nebodaj i rozmaznancov) recitačného umenia. Hviezdoslavov Kubín vo svojom celom poslaní a pôsobení má na zreteli všetku mládež na celom Slovensku. Preto možno povedať, že v Kubíne sa ukazujú a zdvíhajú vrcholce, aby sme pozdvihli priemer. Recitácia poézie a prednášanie prózy sa má stať všeobecne uplatňovanou zložkou jazykovej, literárnej a umeleckej (estetickej) výchovy našej mládeže vôbec. Bez správneho a krásneho slova sa totiž nielen jazyková, ale ani literárna výchova nezaobíde. Z toho vychodí, že mladí ľudia, ktorým sa dostala česť ukázať svoje umenie pod Hviezdoslavovým patronátom, majú byť primerane rozhladení v jazyku vôbec i v literatúre.

5. S Hviezdoslavovým patronátom súvisí požiadavka, aby kubínska žatva krásneho prednesu nikdy (a to ani náhodou) neobišla vo svojom repertoári Hviezdoslava. Zaslúži si to najmä náš nezabudnuteľný básnik, ale i jeho Orava a bezprostredne tí naši obetavo pohostinní jeho rodáci, obyvatelia Dolného Kubína. S touto požiadavkou súvisí aj tá, aby sa do súťaží, čo sú predstupňom Hviezdoslavovho Kubína, zaraďovala iba pôvodná slovenská poézia a próza.² Vyslovujeme ju jednak preto, že preklad zotiera pôvodné umelecké kvality a vlastne utvára nové dielo (prekladateľa treba preto vždy uviesť; to sa tu nerobíeva) a jednak i preto, že nemáme výhľady na to, žeby nám pôvodnú slovenskú poéziu a prózu prednášal voľakto druhý. Prednášajme si ju dobre, ale i vďačne a s láskou aspoň my.

² Pravdaže, to nevylučuje hostovanie s inonárodnou poéziou.

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča F. Kočiša, Š. Michaluša, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.¹

drahný — SSJ uvádza ako knižné zastarané slovo. Z dokladov a zo zbežného nárečového prieskumu sa ukazuje, že toto slovo do spisovnej reči prešlo z nárečí (do tých, pravda, z češtiny). V SR VII, 198 má J. Okál doklad z Gombáša (Liptov) na príslovku *drahne: Mlieka bolo drahné, len chleba pochíbovalo*. Pokladáme teda za primeranejšie pri adjektíve *drahný* (a pri príslovke *drahne*) uvádzať iba príznak zastaranosti.

drak — SSJ 2. význam („druh detskej hračky z papiera a tenkých latiek, ktorá sa púšťa do vzduchu na tenkom povrázku“) uvádza ako bežný, nepríznakový a spisovný. Pozornejším rozborom materiálu sme prišli k názoru, že by bolo primeranejšie odporúčať namiesto neho slovo *šarkan* (to sa nedopatrením pri uvedenom druhom význame neuvádza ani ako synonymum). O vhodnosti takéhoto riešenia svedčí aj pomer počtu dokladov (drak 2, šarkan 15), ale najmä to, že doklady na slovo *šarkan* v uvedenom význame ukazujú na neprerušenú kontinuitu od samého začiatku spisovnej slovenčiny. Z roku 1872 máme doklad aj z odbornej literatúry: *Púšťal do povetria známu hračku šarkana*. (Kordoš, Fysika) Oba doklady na slovo *drak* sú nové.

P o z n á m k a. V základnom význame („rozprávková obluda majúca podobu okrídleného jaštera“) pokladáme slová *drak* a *šarkan* za rovnocenné synonymá.

dráp — SSJ uvádza ako spisovné, knižné zastarané slovo. Doklady ukazujú, že prisudzovať tomuto slovu, ktoré sa do slovenčiny dostalo z češtiny, príznak zastaranosti nie je primerané. Viac ako tretina dokladov je z rokov po roku 1945 a nevyvolávajú dojem zastaranosti. Napr.: *Bez tejto múdrej, dôslednej a obetavej politiky svet by sa už znovu zmietať v krvavých drápoch vojny*. (Pravda 1953) Pokladáme preto za primerané slovo *dráp* hodnotiť z hľadiska normy ako

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

chybné a v slovníku ho ako heslové slovo uvádzať menším typom a jeho spisovný ekvivalent *pazúr* polotučne.

Poznámka. 1. Rovnako by sme hodnotili aj slová *drap* a *driap*. Z nich na *drap* a *dráp* máme približne rovnaký počet dokladov (okolo pätnásť). Slovo *driap* je doložené slabšie (päť dokladov). Zdá sa, že v kodifikácii bolo úsilie pretláčať podobu *drap* (bez kvantity — pravdepodobne preto, že je tu možnosť korešpondencie so základom *drap-*, ktorý je napr. v slovesách *drap-núť*, *z-drap-it*). Tak sa dá vysvetliť, že sa v našich dokladoch frekvencia podoby *drap* vyrovnáva s frekvenciou podoby *dráp* napriek tomu, že sa — podľa nášho pozorovania — v skutočnosti pociťuje ako umelá, vykonštruovaná. Podobné motívy možno hľadať aj pri podobe *driap*. Tu môže ísť o nadviazanie korešpondencie so základom *driap-*, ktorý je v slovese *driap-ať*. Túto podobu uvádza vo svojom slovníku Tvrdý. Uvádzajú ju aj Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 a 1940 (od vydania z r. 1953 sa neuvádza). V slovníku A. Jánošíka — E. Jónu sa uvádza ako nepríznaková — podoba *dráp* sa uvádza v zátvorke a pripisuje sa jej príznak archaickosti (zaujímavé je však, že doklady sa uvádzajú iba na podobu *dráp*).

Pozoruhodné je, že na podoby *drap* a *driap* máme doklady už zo štúrovskeho obdobia. Už z roku 1846 sú tri doklady od Hurbana a ďalšie tri sú po roku 1850. Nápadné je, že na podobu *dráp* v našom materiáli z tohto obdobia niet dokladu.

2. Hodno ešte poznačiť, že okolo 75 % dokladov je z poézie. Tu zrejme mal rozhodujúci vplyv počet slabík oproti slovu *pazúr* (všetky tvary slova *pazúr* majú oproti tým istým tvarom slova *dráp* o slabiku viac). Ale i tak si myslíme, že slovo *dráp* je v slovenčine natoľko osihotené [SSJ neuvádza ani zdrobneninu; v češtine sa k nemu priradujú napr. slová *drápek*, *drápeček*, *drápkatý*, *drápkovitý*, *drápkový*²], že ho nemožno pokladať za vhodné ani ako poetizmus.

drapačka — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „nástroj na česanie vlny“. Okrem piatich dokladov od Kukučina máme aj doklad z odbornej literatúry (pri koncipovaní prvého dielu SSJ nebol k dispozícii): *Usušený lan sa zbavuje listov a semien na odsemeňovačoch — drapačkáč h. Drapačky vyzerajú ako hrebeň so železnými klincami s ostrím nahor*. Spomínaných päť dokladov od Kukučina ukazuje, že ide o pomenovanie reálie. Uvedený doklad zas ukazuje, že ide o termín. Myslíme, slovo *drapačka* v oboch prípadoch treba hodnotiť ako spisovné.

Poznámka. 1. Slovo *drapačka* sa uvádza vo všetkých doterajších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu. Ako nepríznakové spisovné ho uvádza aj slovník A. Jánošíka — E. Jónu.

² Slovník spisovného jazyka českého, Praha 1960.

2. Proti spisovnosti by bolo možno uviesť námietku z hláskoslovnej stránky. *Drapačka* je nástroj na driapanie — a keď ide o túto korešpondenciu, vychádza nám podoba *driapačka*. Nárečová západoslovenská paralela by teda mala byť *drápačka* (túto podobu uvádza vo svojom slovníku Káľal). Podoba *driapačka* nám vychádza aj z porovnania s oravskou podobou *dräpačka*.³ Myslíme však, že podoba bez kvantity (*drapačka*) natoľko zreteľne nárečovo nepôsobí.

drásat — SSJ uvádza ako spisovné, knižné zastarané slovo. Príznak zastaranosti sa tomuto slovu pripisuje neodôvodnene. Ide o pomerne čerstvé prevzatie z češtiny. Všetkých dvanásť dokladov, ktoré máme v našom materiáli, je z rokov po roku 1940.⁴ Dojem zastaranosti nevyvolávajú. Starších dokladov niet (ani v materiáli zo štúrovského obdobia sme nenašli ani jeden doklad). O zastaranosti slova *drásat* teda nemôže byť ani reči. Naopak — jeho „novosť“ v slovenčine vzbudzuje oprávnené pochybnosti o jeho adaptovanosti — zjavne sa pociťuje ako cudzie. Ani počet dokladov (sedem) nevylučuje námietky z hľadiska normy. Pokladáme za primerané sloveso *drásat* (ako aj adjektívum *drásavý*) hodnotiť ako nespisovné a uvádzať ho v slovníku ako heslové slovo menším typom a jeho spisovné ekvivalenty *trhať*, *driapať*, *škriabať*, *šklbať*, *rozrývať* polotučne.

drážif, drážlivý — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slová. Za spisovné sa pokladajú iba podoby *dráždiť*, *dráždivý*. Všetky doklady sú staršie (napr. Sládkovič, Vajanský, J. Matúška). Napriek tomu, že sa výskyt uvedených slov v nárečiach overiť dá, nepokladáme za primerané hodnotiť ich ako nárečové. Presviedča nás o tom najmä rozbor materiálu zo štúrovského obdobia (v našom prípade je časové rozpätie, z ktorého máme doklady, zhruba od roku 1850 po rok 1870). Máme v ňom na podobu *drážif* (*dráživý*, *dráživo*, *dráživosť*) 25 dokladov. Na podobu *dráždiť* (*dráždivý*, *dráždivo*, *dráždivosť*) je deväť dokladov. Tri doklady máme na adjektívum *drážlivý* a jeden na abstraktum *drážlivosť*. Ako vidieť, norma bola rozkolísaná — neskôr v spisovnej reči prevládol variant so *-žd-* (*dráždiť* a odvodeniny), ktorý ešte v štúrovskom období nemal prevahu (naopak, bol zreteľne v menšine). Pre

³ Uvádza ju v knihe *Oravské nárečia* (Bratislava 1965) A. Habovštiak (str. 157). Podľa jeho mienky by bolo vhodnejšie uviesť v hesle podobu množného čísla (*dräpačky*), lebo ide o nástroj, ktorý sa skladá z dvoch častí. Vidno to aj z Kukučínovho dokladu: *Gazda sedí mu (Ondrejovi) za hlavou a driape vlnu. Drapot dra-pa-čiek nesie sa izbicou*.

⁴ Že táto hranica nie je náhodná, to dokazuje nepriamo aj slovník A. Jánošíka — E. Jónu tým, že sloveso *drásat* neuvádza. Usudzujeme, že autori v tom čase, keď pripravovali koncept, ešte nemali naň doklady.

hodnotenie slov *drážiť* a *drážlivý* z tohto rozboru vyplýva, že je primerané pokladať ich za spisovné s príznakom zastaranosti⁵ (teda nie nespisovné, nárečové).

Poznámka. A. Bernolák vo svojom *Slowári* podoby so *-žd-* označuje krížikom (t. j. pokladá ich za české) a odporúča podoby so *-žň-* (*drážňiť* a *odvodeniny*).

drbolíť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo (1. význam: „kráčať drobným krokom, drobčiť“; 2. význam: „tancovať, drepčiť“). Napriek tomu, že autori, ktorí toto slovo použili, ukazujú na zemepisne vymedzenú oblasť (Hviezdoslav, Kukučín), pokladáme za primerané hodnotiť ich nie ako nárečové, ale ako spisovné s príznakom expresívnosti (SSJ expresívnosť nezaznačuje) a zriedkavosti.

drdlať (si) — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo a vysvetľuje ho synonymami „hundrať, mrmlať“. Máme naň šesť dokladov (autori sú Timrava, Vajanský, Zguriška, Fabry a Gráf). Vzhľadom na expresívnosť tohto slovesa (to bolo rozhodujúce aj pri slove *drbolíť*) je primeranejšie pokladať ho za spisovné s príznakom expresívnosti (SSJ expresívnosť nezaznačuje).

Lokál s príponou -i pri vzore dub

JÁN ORAVEC

Dvojtvary sťažujú používanie jazyka. Osobitné ťažkosti vznikajú s dvojtvarmi, čo nie sú od seba presne oddelené. Patria medzi ne dvojtvary 6. pádu mužských neživotných mien zakončených na tvrdú a obojakú spoluhlásku. Tu sa v novinách a v hovorenej reči stretáme s váhaním napr. v slovách: *v žiari/v žiare*, *v lokáli/v lokáte*, *po kanáli/po kande*, *o šmirgli/o šmirgle* a i. Aby sa toto kolísanie odstránilo, treba tu vyznačiť presnú hranicu.

Ak posudzujeme dvojtvary pádových prípon zo štruktúrneho hľadiska, vždy musíme začať hľadaním základného tvaru. Základný tvar je najmenej obmedzený. V lokáli vzoru *dub*, kde sú až tri tvary: *-e*, *-u*, *-i*, je základným tvarom *-e*, lebo zasahuje najväčšie množstvo prípadov tohto vzoru. Lokál s príponou *-u* je obmedzený fonologicky: majú ho iba podstatné mená,

⁵ V slovníku A. Jánošíka — E. Jónu sa uvádzajú ako archaické.

a) ktoré sa končia na spoluhlásku *-g, -k, -h, -ch*: v *klagu, o glgu, na krku, pri rohu, v machu...*, lebo pred mäkkou príponou *-e* by vznikali nežiadúce alternácie, v *kladze, na krce, pri roze, v mase*;

b) cudzie slová na *-us*, ktorých základ sa končí samohláskou: *Pireus — v Pireu, nónius — na nóniu...*

V podstate hláskoslovne je obmedzený aj ďalší druhotvar na *-i*. Majú ho iba slová zakončené na *-l, -r*. Takéto vymedzenie by však nestačilo, lebo príponu *-i* má len časť slov takto zakončených. Preto si tu treba všimnúť i hláskové okolie a hláskové zmeny pred týmito *-r, -l*. Bez zveličovania možno povedať, že prípona *-i* v lokáli vzoru *dub* je najťažším miestom našej ináč veľmi pravidelnej morfológie. Stav pri nej sa na prvý pohľad vidí celkom neprehľadný a chaotický, takže často aj vzdelaní používatelia si musia overovať správnosť tohto tvaru v Pravidlách slovenského pravopisu a v iných normatívnych príručkách. Nechceme tu konkurovať normatívnym príručkám, kde sa uvádza úplný výpočet slov s lokálom na *-i*. Pousilujeme sa nájsť a osvetliť zákonitosti, ktoré podmieňujú túto príponu.

Zhruba možno povedať, že príponu *-i* majú cudzie (prevzaté) zdomácnené slová na *-l, -r*. V tomto vymedzení treba presnejšie vysvetliť, prečo sa kladie dôraz na prívlastky „cudzie“ a k tomu len „zdomácnené“.

Cudzie od domácich maskulín vzoru *dub* treba oddeliť preto, lebo v spisovnej slovenčine domáce neživotné podstatné mená mužského rodu na *-r, -l* majú spravidla základnú príponu *-e*, a to i také, čo sa v istých našich nárečiach odchyľujú od spisovnej normy k prípone *-i*, napr. *(o) cmare, dare, sváre, nešváre, liehovare, víre, vesmíre, pýre, bahre, bachore, dvore, gágore, javore, kre, príbore, spore, úmore, vzore, jure, mechúre, pazúre, obale, zápale, kle, nezmysle, priemysle, prídele, výstrele, živle, rozdiele, bacile, štýle, hranole, kotle, rôsole, uhle, uzle, džbere, výbere, údere, večere, zádere, pomere, priemere, závere*. Výnimôk z tohto pravidla nie je mnoho. Početnejšiu skupinu tvoria iba slová na *-r*, pred ktorým je dvojhláska: *končiar, košiar, mažiar, močiar, Ždiar, mier, pluzgier, kosier*. Doktoré z nich dostávajú príponu *-i* zato, že mužské podstatné mená bolo treba odlišiť od ženských podstatných mien zakončených na *-ra*, napr. *miera — v miere/mier — v mieri, žiara — v žiare/žiar — v žiare*, ale *Žiar — v Žiari, požiar — v požiar*i. Osíhotene prešla ohýbacia prípona *-i* k domácim slovám na *-r*, pred ktorým je dlhé *-á-*, teda k slovám na *-ár* v prípadoch *snár, suchár, vejár, konár, lopár, lekvár, obedár* a sekundárne [popri životnej prípone *-ovi*] aj k slovu *somár*. Ak posudzujeme domáce podstatné mená zo vzoru *dub* celkovo, výnimky s príponou *-i* narušajú lokálové prípony len bezvýznamne, takže ich možno pri štruktúrnom pohľade zanedbať.

Opakujúci obraz poskytujú pôvodne cudzie slová na *-l*, *-r*. Tam príponu *-i* má v lokáli mnoho slov. Prenikla však iba k prevzatým slovám, ktoré zdomácneli. Aby prívlastok „zdomácnené“ bol dostatočným kritériom pre používateľa, a nie prázdny okrúhlym slovom, treba naznačiť, ako a čím sa zdomácnenie takýchto cudzích slov prejavuje. Prejavuje sa hláskoslovne, až niekoľkými spôsobmi, najčastejšie (v najviacej slovách):

a) dĺžkou samohlásky v ostatnej slabike,
b) zmenou pôvodnej samohlásky na slovenskú dvojhlásku *-ia*, *-ie* v ostatnej slabike, t. j. zmenou *-ar*, *-er* > *-iar*, *-ier*,

c) vypadávaním samohlások *-e*, *-o* z ostatnej slabiky slova v nepriamych pádoch, akoby šlo o domáce slová s vkladnou samohláskou.

a) Najväčšiu skupinu tvoria prípady s predĺženou koncovou slabikou. Patria do nej slová zakončené na *-ár*, *-iár*: *adresár* — o *adresári*, *ár*, *bazár*, *cirkulár*, *dinár*, *dolár*, *exemplár*, *február*, *formulár*, *hangár*, *hektár*, *herbár*, *honorár*, *inventár*, *január*, *kalamár*, *kalendár*, *kantár*, *komentár*, *lineár*, *nektár*, *okulár*, *oltár*, *šlabikár*, *urbár*, *sumár*, *breviár*, *kaviár* ...

-ál, *-iál*: *arzenál*, *diferenciál*, *ideál*, *integrál*, *kanál*, *kapitál*, *kriminál*, *kryštál*, *kvartál*, *lokál*, *materiál*, *memoriál*, *metál*, *minerál*, *normál*, *pedál*, *personál*, *pluviál*, *pokál*, *portál*, *potenciál* ...¹,

-ér, *-iér*: *ampér*, *ateliér*, *buldozér*, *difúzér*, *etažér*, *exteriér*, *interiér*, *likér*, *malér*, *necesar* ...

b) Väčší stupeň zdomácnenia sa dosiahol v tých prípadoch, kde sa dĺžka ostatnej slabiky vyjadruje typicky slovenským hláskovým prvkom, t. j. dvojhláskou

i e: *golier*, *halier*, *pancier*, *papier*, *pilier*, *pranier*, *tanier*, *mincier*, *monastier*,

i a: *grajciar*, *toliar*, *škapuliar*, *okuliar*.

V podstate obidve tieto skupiny sú prejavmi jedného princípu — dĺžky ostatnej slabiky, lenže v b) skupine sa prejavuje silnejším prispôbením k domácejmu hláskoslovu. Primkávajú sa k nim i jednotlivé slová na *-ír*, napr. *klavír* — na *klavíri*, *revír* — v *revíre*/v *revíri*, *klystír* — o *klystíre*/klystíri.

c) Ďalšiu veľkú skupinu tvoria slová s pohyblivými samohláskami *-o*, *-e* v ostatnej slabike, ktoré v nepriamych pádoch vypadávajú. Je to menej početná skupina. Patria sem prípady s vkladným

-e: *anfiteáter*, *bager*, *bunker*, *centimeter*, *filter*, *liter*, *meter*, *káder*, *kváder*, *kondeláber*, *kaliber*, *kataster*, *láger*, *lajster*, *luster*, *manéver*, *púder*, *semester*, *sveter*, *šláger*, *žáner*, *register*, *orchester*; *artikel*, *bicykel*, *fascikel*, *fenikel*, *kábel*, *motocykel*, *nikel*, *šmirgel* ...

¹ Výnimkou sú tu slová *šál*, *bál*, *paškál*, *paušál*, *škandál*.

-o-: *gájer, hámor, kôpor, kufor, šiator*. Sem musíme prirátat i prípady, kde síce -e- ostáva i v nepriamych pádoch, ale ostáva tam preto, že by jeho vypadnutím vznikla ťažko vysloviteľná skupina spoluhlások: *jer* (o jri?), *majer, karcer, karter, parter, porter, propeler* (na propelri?), *zeler, revolver* (v revolvri?), *cmíter* (na cmítri?), alebo sa do nedávna používali aj s pohyblivým -e- (*címer*), s predĺžením na -ie- (*škunier*), prípadne by sa vynechaním -e- silne zastrela ich súvislosť s pôvodným koreňom (*cícer, čemer*).

Rovnako sa skloňujú i cudzie slová *ensemble* (ansámbl), *timbre* (tembr), do ktorých sa v nominatíve vkladná hláska ešte nedostala v spisovnom jazyku. Forma *ansámbel* ostáva zatiaľ nespisovná.

Dve z týchto podmienok sa uplatňujú pri tvorení lokálu v menách mesiacov: v *januári, februári* (a), v *septembri, októbri, novembri, decembri* (c). Analogicky podľa ostatných mesiacov máme aj v *apríli, júni, júli* (dlho aj nom. *júni, júli*). Lokál v *marci, v máji* sa tvorí zákonite podľa vzoru stroj.

Na podrobné opisovanie histórie vzniku a vývinu mäkkej ohýbacej prípony -i v uvedených prípadoch nemáme v tomto časopise miesta. Pripomíname len, že staroslovienčina a ostatné slovanské jazyky majú oproti našim príponám -ár, -iar mäkké prípony, napr. čeština príponu -ář, poľština príponu -arz, takže sa tu mäkká ohýbacia prípona -i drží v dôsledku historickej mäkkosti vo všetkých slovanských jazykoch. Iným vývinom vznikla prípona -i v slovách zakončených na -l. Tam je to čisto slovenská špecialita. V lokáli týchto slov vzniklo mäkké -l- aj vtedy, keď priberali príponu -e, napr. *kastról* — na *kastróle* (foneticky „kastróle“), *karfiol* — v *karfióle* (karfióle“), *kryštál* — o *kryštále* („krištále“). Z lokálu sa mäkké l dostalo aj do ostatných pádov. Stalo sa tak vo všetkých slovách, čo sa dostali do používania širokých ľudových vrstiev, napr. *metál, sandál, krištál, kanál, pedál, ortiel, bicykel, šmírgel*. Bohužiaľ spisovný jazyk ostal v tomto ohľade na pol ceste. Väčšina takýchto zmäknutí sa do kodifikácie nedostala, napr. *metál, sandál, pedál, kanál, bicykel, šmírgel*. Kodifikované sú len jednotlivé prípady, napr. *ortiel*. Doktoré dokonca ako dvojtvár s rozlíšeným významom (*kryštál/krištál*) a zapríčiňujú vo vyučovaní a používaní pravopisu najväčšie ťažkosti. Podobnou cestou sa dostalo -i aj do lokálu slov na -el s nepohyblivým -e-, napr. *foťel, hotel, mōdel*. Aj tu však možno predpokladať, že vo väčšine prípadov -e- nemôže vypadnúť z fonologických dôvodov, aby nevznikli ťažko vysloviteľné skupiny spoluhlások (nepripustné pred sonórou l), napr. *natur-el* (o naturli?), *akvarel, šrapnel* (o šrapnli?) alebo aby sa nezmenila zvuková podstata slova: *duel* (o duli?), *Izrael*. Teda vlastne patria tiež ku skupine c).

Zámerné si pri výkladoch 6. pádu nevšímame 1. pád množného čísla

týchto slov, lebo to je už ďalšia otázka, aby sme hromadením viacerých neľahkých vecí nesťažovali používanie jednej z nich.

Krátke a neúplné úvahy o príponách 6. pádu vzoru dub možno zhrnúť takto:

Základná a najrozšírenejšia je prípona *-e*. Tú má väčšina mužských neživotných podstatných mien zakončených tvrdou a obojakou spoluhláskou, medzi nimi aj domáce slová zakončené na *-r*, *-l*, napr. *o javor*, *o večere*, *o jure*, *o kre*, *o živle*, *o rozdiel*... s výnimkou slov na *-iar*, *-ier* a osihotených slov na *-ár*.

Prípony *-u*, *-i* sú druhotné, preto každá z nich je v istom zmysle obmedzená.

Prípona *-u* je obmedzená hláskoslovne, vzťahuje sa iba na slová zakončené v základe na spoluhlásku *-g*, *-k*, *-h*, *-ch*: *o epilógu*, *pluku*, *kruhu*, *strachu*; alebo na cudzie slová na *-us*, ktorých základ sa končí samohláskou: *Pireus* — *v Pireu*, *sestercius* — *o sesterci*.

Prípona *-i* sa obmedzuje na cudzie zdomácnené slová zakončené na *-r*, *-l*, pred ktorým je *a-ová* alebo *e-ová* samohláska. Zdomácnenie týchto cudzích slov sa formálne prejavuje:

a) dĺžkou ostatnej slabiky: *minerál*, *kalendár* — *v mineráli*, *v kalendári*...

b) zmenou dĺžky ostatnej slabiky na dvojhlásku *ia*, *ie*: *o toliari*, *v pancieri*...

c) vynechávaním samohlásky *-e*, jednotlivo aj *-o*, v nepriamych pádoch (pohyblivým *-e*, *-o*): *liter* — *o litri*, *kufor* — *v kufri*... K tejto ostatnej skupine musíme pripočítať i mnoho prípadov, kde síce samohláska *-e* ostáva, ale nevypadáva iba z fonologických dôvodov, aby nevznikali neprípustné zoskupenia spoluhlások: *o revolveri*, *šrapneli*...

Ohýbacia prípona *-i* je prejavom mäkkosti, ktorú spisovná slovenčina na rozdiel od iných slovanských jazykov (pri prípone *-ár*) alebo na rozdiel od slovenských nárečí (v slovách na *-l*) uplatnila iba čiastočne. Preto sa i stav spisovného jazyka v tomto bode tak presne neustálil a nevyjasnil ako v ostatných bodoch našej pravidelnej morfológie.

Niekoľko odborných názvov súvisiacich s činnosťou hydinových jatiek

ALBÍN OKÁĽ

Úroveň technológie hydinových jatiek* je u nás už na prijateľnom stupni, no nielen v hovorenej reči a dennej tlači, ale aj v odborných publikáciách sa ešte často namiesto správnych odborných výrazov používajú nevýstižné názvy alebo názvy odporujúce spisovnému jazyku.

Preto bude osožné uviesť a objasniť aspoň tie názvy, ktoré sa najčastejšie nahrádzajú nesprávnymi výrazmi, a podporiť tak ušľachťovanie terminológie aj v tomto okruhu poľnohospodárskej druhovýroby. Odporúčané názvy uvádzame v abecednom poriadku, pričom poukazujeme na nevhodné, ale nie zriedka používané výrazy namiesto výstižnejších názvov.

Beháky [č. *běháky*]. Pod názvom behák sa rozumie podpätie i s prstami (4), teda dolná časť panvovej končatiny hydiny (vtákov). Prvým pracovným úkonom pri opracúvaní jatočnej hydiny v hydinovej jatke je vešanie živej hydiny behákmi do strmeňov visutého dopravníka. Názov *beháky* sa často nesprávne nahrádza výrazom *nohy* (napr. v publikácii 5 na str. 165). Takáto nevhodná zámena názvov je aj v iných jazykoch. Lenže ak je napríklad v anglickom texte... *hang birds by their feet...*, netreba to otrocky prekladať, lebo vo vedeckých publikáciách sa aj v angličtine používa na vyjadrenie pojmu *behák* slovo *hock* (6), a nie *foot*.

Noha je názov celej panvovej končatiny (stehno, holeň i behák spolu). Beháky sa pred vypitvaním jatočnej hydiny alebo po ňom oddeľujú (odstrihnú, odseknú alebo odrežú) v päťovom klbe od holene a v hydinových jatkách patria medzi nepoživateľné odpadky. Naproti tomu stehno a holeň patria medzi najhodnotnejšie časti opracovanej hydiny.

Drobky (pomn., č. *drobky*, angl. *giblets*). Týmto názvom sa označujú požívateľné vnútornosti, teda srdce, pečeň a svalnatý žalúdok (*vnútorné drobky*) a očistený krk, prípadne aj časť oddelených krídel z husí alebo moriek (*vonkajšie drobky*). Takáto kolekcia drobkov sa buď vkladá do vyčistenej dutiny tela (torza) vypitvanej hydiny, buď tvorí samostatný trhový sortiment.

* Pozn. redakcie: Vzhľadom na miesto slova *jatka* v súčasnej slovnej zásobe bude treba uvažovať o vhodnejšom názve namiesto názvu *hydinové jatky*.

Hrtan (l. *larynx*, č. *hrtan*). Hydina (vták) má dva hrtany: predný (horný) a zadný (dolný). Obidva sú spojené priedušnicou (trachea). V hydínových jatkách sa pri pitvaní hydiny tieto tri ústroje ako celok vytrhávajú a vhadzujú medzi nepoživatelné odpadky. V praxi sa tieto tri úseky horných dýchacích ciest ako celok pomenúvajú názvom hrtan, čo síce z hľadiska anatomického nie je celkom výstižné, ale z praktického hľadiska prijateľnejšie ako názov *hltan* alebo *pažerák*. Hltan (l. *pharynx*, č. *hltan*) je krátky ústroj spájajúci ústnu (zobákovú dutinu s pažerákom (oesophagus). Pri pitvaní hydiny sa zvyčajne súčasne s hrtanom (hrtany s priedušnicou) vytrháva aj pažerák, lebo patrí medzi nepoživatelné odpadky. Lenže hltan sa oddeľuje spolu s hlavou hydiny. Zamieňanie názvu *hrtan* výrazom *hltan* alebo *pažerák* nie je teda opodstatnené; sú to odlišné pojmy.

Hydínová jatka (č. *drůběží jatka*) je objekt, v ktorom sa uskutocňuje jatočné opracúvanie, teda: omráčenie, podrezanie, vykrvácanie, obarenie, ošklbanie, pitvanie, dočistenie, obsekanie, delenie, akostné triedenie, chladenie, formovanie, balenie, prípadne i mrazenie hydiny. Pod názvom *bitúnok* sa rozumie objekt, v ktorom sa zabíja hovädzí dobytok, ošípané, ovce, kone a pod. Dokiaľ boli súkromní mäsiari, zabíjali a otvárali sa v bitúnoch spomenuté druhy zvierat preto, aby mohli byť podrobené oficiálnej veterinárnej prehliadke, na základe ktorej príslušný veterinár označil mäso alebo vnútornosti za spôsobilé, podmiennečne poživatelné alebo nepoživatelné.

Vlastná rozrábka, teda štvrtenie, chladenie, sekanie a ďalšie opracúvanie jatočných zvierat sa už robilo v jatkách. Pravda, v jatke sa mohli zvieratá aj zabíjať a v terajších veľkých jatkách sa robia všetky úkony i zásahy spojené s opracúvaním jatočných zvierat. Bitúnok je teda správny slovenský výraz, lenže nie celkom výstižný na to, aby mohol nahradiť názov *hydínová jatka*. S pojmom *jatka* súvisia aj ďalšie zaužívané odborné názvy, a to: jatočná hydina, kvalita, zrelosť, váha, výťažnosť a predjatočné umiestnenie hydiny. Preto namiesto *na menších bitúnoch* (5), by výstižnejšie znelo ... *v menších jatkách*...

V tejto súvislosti celkom nevýstižný a spisovnej slovenčine (vari i češtine) odporujúci výraz je *porážka* alebo *porážanie hydiny*. Hoci sme na to už poukázali (3), predsa sa v dennej tlači i odborných publikáciách ešte používajú výrazy: *porážka*, *porážkáreň*, *porážanie hydiny* (1, 2). V slovenčine, ale aj v češtine *porážka* znamená prehru v športe, vo vojne a pod. Slováci v ľudovej reči pod pojmom *porážka* rozumejú aj ochrnutie časti tela, ústroja, infarkt myokardu (srdcová *porážka*) a pod. Teda nie *porážka* alebo *porážkáreň*, ale *jatka*, ani *porážanie*, ale *zabíjanie hydiny*.

Mäsitá hydina (č. *zmasilá drůbež*) je taká, čo má kostru (najmä hrudník) náležite obalenú svalstvom (mäsom). Nemôže to byť hydina vychudnutá, ale nemusí byť stučnená (obalená tukom). Prí-

daVNé meno *zmäsilý* znie v slovenčine neprijateľne. Keďže výraz *mäsitá hydina* možno považovať za výstižný, niet dôvodu nahradiť ho výrazom *zmasilá hydina* ani v popularizačnej publikácii [2].

O**báranie** (č. *paření*) je zásah, pri ktorom visutý dopravník odnáša hydinu stečenú z krvi (vykrvácanú) cez obáraciu vaňu naplnenú horúcou vodou. Teplota obáracej vody sa upravuje najmä podľa druhu a vekovej kategórie jatočnej hydiny. Obarením sa uvoľnia svaly, ktoré pevne držia perie (i páperie) v koži a uľahčí sa šklbanie peria.

Rovnaký účinok ako obáraním vo vode možno dosiahnuť oparením vo vodnej pare, resp. v zmesi horúcej vodnej pary so vzduchom. Lenže tento diskontinuálny spôsob už väčšina hydinových jatiek opustila a namiesto neho sa zaviedlo kontinuálne automatické obáranie (vodou) v obáracej vani. Z toho je jasné, že hoci obidva technologické zásahy môžu mať rovnaký účinok, sú pojmy *obáranie* a *oparovanie* odlišné. Nedeje sa teda *naparovanie vo vode* [1] a namiesto vyjadrenia *kurenice prechádzajú naparovacou vaňou* [5] by bolo výstižnejšie vyjadrenie *kurenice odnáša visutý dopravník tak, že sú ponorené do horúcej vody v obáracej vani*.

O**mračovanie** (č. *omračování*) je zásah, pomocou ktorého sa živá hydina uvedie do bezvedomia, aby pri podrezávaní a počas krvácania necítila bolesť. Hydinu možno uviesť do bezvedomia viacerými spôsobmi. Pri najstaršom a dnes už opustenom spôsobe sa hydina ohlušila úderom po hlave. Podľa tohto spôsobu sa dosiaľ udržal názov *ohlušovanie*. Pri súčasnej technológii sa bezvedomie dosahuje elektrickým šokom alebo narkotizovaním hydiny v ovzduší s vysokou koncentráciou kyslíčnika uhličitého. V novších poľských odborných publikáciách nahradil staršie znenie *ogłuszanie* širší pojem *oszaławianie* [7]. Omračovanie je širší pojem ako ohlušovanie, preto by sa tieto názvy pri presnom vyjadrovaní nemali zamieňať.

P**ečeň** (l. *hepar*, č. *játra*, angl. *liver*) je najväčšia žľaza v tele hydiny. Z tučných vykŕmených husí sa vyberajú a osobitne predávajú stučnené, zväčšené pečene ako lahôdky. Namiesto tohto správneho názvu sa u nás často používa významovo odlišný výraz *pečienka*. *Pečienka* (č. *pečinka*) je upečené mäso. Podľa spôsobu kuchynskej prípravy a úpravy mäsitého pokrmu sú (v tejto súvislosti) zaužívané názvy: *zbojnícka pečienka*, *cigánska pečienka* a iné.

Je teda jasné, že *pečeň* a *pečienka* nie sú synonymá. Preto aj príslušné prídavné mená majú odlišný význam. *Pečeňový dokrm* (výkrm) husí alebo kačiek je spôsob núteného, dlhodobého dokrmu, zameraného na také stučnenie tejto hydiny, aby sa z nej získali veľké, primerane tučné lahôdkové pečene. Z takýchto pečení sa pripravujú *pečeňové paštéty* a *krémy*. Husí a kačky podrobené spomenutému spôsobu dokrmu sa označujú názvom *pečeňové husi (kačky)*.

Naproti tomu *pečienkové husi (kačky)* sú mlade, ale už jatočne zrele, nie tučné, ale na pečenie (grilovanie) súce husi alebo kačky (prípadne kurence, morčence, perličatá, holúbätá), lebo majú krehké, šťavnaté, chutné mäso. Na označenie tohto sortimentu mladej, intenzívne vykrmenej hydiny (ľale aj králikov) sa rozšíril a vžil medzinárodný výraz *broiler*.

Pitvanie hydiny (č. *pitvání drůbeže*) už bolo predmetom našich úvah [3], no predsa sa ešte kde-tu v niektorých odborných brožúrach nájdu nevhodné názvy, napríklad *kuchacie zariadenie*, *kuchacia linka*, *polokuchanie* [1,2]. Preto sa tým treba znova zaoberať. Pitvanie hydiny je súbor úkonov spojených s otváraním brucha i krku a s odstraňovaním vnútorností z tela. Pritom veterinár prezrie vyňaté vnútornosti i telovú dutinu a na základe tejto prehliadky vylúči prípadný chorý orgán (napr. pečeň) alebo celé telo opracovanej hydiny z ďalšieho technologického procesu medzi nepožiteľné odpadky.

Po niekoľkoročnom úsilí sa už konečne podarilo zaviesť pitvanie ako výstižný výraz do hydinárskej terminológie a bolo by krokom späť obnovovať používanie výrazu *kuchanie*, keď ho oprávnené pokladáme za nevhodný.

Strmeň (č. *třmen*) je vešacie zariadenie, do ktorého sa hydina vešia behákmi alebo — po ich odrezaní — päťovými kĺbmi. Takto zavesenú hydinu odnáša visutý dopravník cez hydinovú jatku počas celého opracovania. Toto zariadenie dostalo názov podľa jazdeckého strmeňa, ktorému sa vonkajším obrysom podobá.

Lenže niektorí autori namiesto výrazu *strmene* používajú označenie *háky* [5]. Treba zdôrazniť, že strmene nemajú nič spoločné s hákmi.

Moderné hydinové jatky majú aj tzv. odkvapkávaciu linku, ktorá je namiesto strmeňov vybavená *vešiakmi*. Z vešiakov vyčnievajú kovové výčnelky, ktoré by azda bolo možné nazvať hákmi.

Výčnelky (háky) sú usporiadané tak, aby sa medzi ne dala hydina zavesiť krídlom. Niet teda dôvodu, pre ktorý by sa vyššie uvedené pojmy mali stotožňovať (každý označuje inú vec).

Šklbanie (č. *škubání*) je odstraňovanie peria z povrchu tela hydiny. Robí sa to ručne alebo v hydinových jatkách prevažne automaticky špeciálnymi strojmi, ktoré sa volajú *šklbače*. Tam, kde takýchto strojov niet, musia jatočnú hydinu ošklbať ručne. Aj vidiecke gazdiné v teplejšom ročnom období podšklbávajú husi (niekde i kačky) ručne. Zručné pracovníčky, ktoré vedú hydinu šklbať ručne, volajú sa *šklbačky*.

Tieto názvy sú zrozumiteľné a v ľudovej reči i odborných publikáciách zaužívané, takže nie je potrebné ani užitočné nahradiť výraz *šklbanie* slovom *odperovanie* a správny názov *šklbače* umelým výrazom *odperovače*, ako sa to stalo v jednej učebnici [5].

Vrecká (č. sáčky) z plastickej hmoty sa používajú na individuálne balenie opracovanej hydiny i drobkov. Menší obal na jednu kolekciu drobkov (z jedného kusa hydiny) sa volá *vrecúško*. Drobky v ňom zabalené a zmrazené by sa mali vložiť do prázdnej vymytej dutiny tela opracovanej hydiny. Potom sa opracované telo hydiny i s vloženými drobkami vsunie do vrecka z plastickej fólie. Po vytiahnutí vzduchu (evakuovaní) sa vrecko plynottesne uzavrie kovovou spo-
nou.

V snahe prispieť k ustáleniu odbornej terminológie v oblasti činnosti súvisiacej s opracúvaním jatočnej hydiny sme bližšie objasnili aspoň tie názvy, ktoré sa častejšie nahrádzajú nevhodnými výrazmi. Adresované je to celkom dobromyseľne najmä autorom a prekladateľom publikácií s hydinárskou tematikou, ktorí — i keď nie sú lingvisti — mali by kultivovanie reči považovať za svoju morálnu povinnosť.

Použitá literatúra:

¹ B. Hollarek, *Mechanizácia a automatizácia v hydinárskom odvetví z hľadiska Západoslovenského kraja*. VTS, Sborník, II. časť, 1961.

² D. Mašura — T. Mastihuba, *Výroba morčacieho mäsa*. Vydalo Vydavateľské stredisko ZSKNV v Pôdohospodárskom vydavateľstve, Bratislava 1962.

³ A. Okál, *Poznámky k hydinárskemu názvosloviu*, SON VII, 1959, č. 8.

⁴ A. Okál, *Ďalšie poznámky k hydinárskemu názvosloviu*, SON VIII, 1960, č. 4.

⁵ F. Tuláček — F. Matúšovic, *Mechanizácia a staviteľstvo v hydinárskom priemysle*, SVPL, Bratislava 1963.

⁶ E. S. Lnyder, ORR, H. L.; *Poultry meat*. Ontario department of agriculture Toronto.

⁷ J. Ziolecki, *Technologia drobiu bitego*. Technologia drobiu, VPL, Warszawa 1965.

DISKUSIE

Ešte o Pravidlách slovenského pravopisu

JÁN STANISLAV

Slovenčina je dnes pomerne dobre vedecky spracovaná, lepšie ako podaktoré iné slovanské jazyky, ktoré sa v minulosti mohli slobodnejšie rozvíjať. Máme dosť rozsiahlu gramatiku dnešnej spisovnej reči, ba tvaroslovie (morfológiu) osobitne spracovanú v objemnej monografii (skoro tisíc strán), máme ďalej dejiny slovenského jazyka (3 zv. a čoskoro bude štvrtý), osobitne aj knihu o fonologickom vývine slovenčiny, máme knižne spracované iné odbory gramatiky, I. zväzok atlasu už vyšiel a II. je v robote. Máme knihu o Bernolákovi ako jazykovedcovi, a to dobrom jazykovedcovi. Máme, pravda, Slovník slovenského jazyka v šiestich zväzkoch. I keď sa o ňom hovorilo a písalo všeličo, význačná je — i pri daktorých chybách — už jeho existencia. V ňom je mnoho usilovnej roboty viacerých odborných pracovníkov. Po Bernolákovi sme konečne ním dobehli vývin kultúrneho národa a jeho jazyka. Máme, pravda, Pravidlá slovenského pravopisu už od r. 1932. Boli boje o slovenský pravopis a tu a tam sa ozvú ešte aj dnes zmienky o reformách Pravidiel. Zmienky sú jednak vedecké a jednak neodborné, nevedecké. Tak býva aj v iných krajinách Slovanov po prvej svetovej vojne a neraz i dnes.

Naše Pravidlá z r. 1932 sa robili bez dôkladného výskumu slovenčiny, jej dnešného stavu, jej historického vývinu a jej vzťahu k iným slovanským jazykom. Bolo treba čakať desaťročia, kým sa vyškolili slovenskí jazykovedci a kým slovenčinu preskúmali z najrozličnejších stránok. Nedostatok slovenských jazykovedných pracovníkov zapríčiňnil, že v pravopisných komisiách pôvodne nesedeli a nerozhodovali skúsení slovenskí jazykovedci, autori vedeckých diel o dnešnom a starom slovenskom jazyku. Roku 1932 i neskoršie sme boli v nevýhodnom postavení najmä preto, že slovenskí jazykovedci iba začínali vedecky pracovať a že ich bolo veľmi málo. Stav, ktorý máme dnes na fakultách a v Jazykovednom ústave SAV, je už dôstojný slobodného a kultúrneho národa. Pracovníkov sme si vychovali, lež nemáme priestory a iné mimovedecké potreby. Dúfame, že časom aj tieto nedostatky zvládneme, pravda, s pomocou zodpovedných činiteľov, nejjazykovedcov. Na akom stupni vedeckého výskumu slovenčiny dnes sme, presviedčame sa najlepšie zo zahraničných, znamenitých kritik diel slo-

venských jazykovedcov a aj pri návštevách zahraničných jazykovedcov na našich jazykovedných pracoviskách. Môj starý slovinský priateľ si povzdychol, keď videl naše publikácie a materiálie a napokon i pracoviská: „Predsa len Váš národ je väčší ako náš; môžete si dovoliť takto pracovať“ (Janez Logar). Pritom Slovinci sú neobyčajne pracovití a vzdelaní a vo svetovej slavistike ich profesori urobili veľké diela v 19. a 20. stor.

I Pravidlá slovenského pravopisu sa upravovali postupne s mierou výskumu slovenčiny dnešnej a dávnejšej i dávnej a so štúdiom jej súvislostí s druhými slovanskými jazykmi. Podaktoré javy sa ešte budú postupne, pomaly upravovať.

Tak pri otázke ypsilonov píšeme *y* v zhode s českým pravopisom i tam, kde ypsilon etymologicky nepatrí, t. j. nebol a nemá byť. V slovách *blýskať (sa)*, *blyšťať*, *syčať*, *sýkorka* ypsilon nepatrí. Postačí sa pozrieť do slovníkov druhých slovanských jazykov, ktoré ypsilon mali alebo majú, tak trebárs do staroslovienskeho, ruského alebo poľského slovníka. Je v nich koreň *blisk-* (*blist-*). Koreň je pokrvný s koreňom *blesk-* a je to pomer ako v slovách *prísny* a *presný*, t. j. so striedaním *prís-/pres-*.

V l-ovom prídastí je písanie *-li* (*boli*) aj v ženskom a strednom rode v zhode s postupným, event. dokonaným zánikom rodovej kategórie v množnom počte (napr. v Liptove lok. plur. *o chlapach*, *ženach*, *mestach*). Pripomenúť si môžeme, že v českom spisovnom jazyku i dnes v 1. páde (nominatíve) prídavných mien a zámen sú v množnom počte tri koncovky podľa rodu: *ti kluci*, *ty ženy*, *ta děvčata*. Podobne je v spisovnej slovinčine: *bogati*, *bogate* (žene), *bogata* (dekleta — dievčatá), pri zámenách *ti*, *te*, *ta*. Rovnako je v srbochorvátčine: *ti (ovi) junaci*, *te (ove) žene*, *ta (ova) vremena* (časy). Presne tak je v l-ovom prídastí: čes. *ti dobří kluci byli*, ... *ty dobré ženy byly* ... *ta dobrá děvčata byla* ... Podobný stav je v slovinčine a srbochorvátčine: stred. rod. v slovin. *ta dobra dekleta* (dievčatá) *so bila*. V množ. počte v srbochorvátčine a slovinčine sú zakončenia *-li*, *-le*, *-la*. Ale už v bulharčine je len jeden tvar: *-li*.

V slovenčine a v poľštine sú v týchto prípadoch dve formy, t. j. starý tvar pre stredný rod zanikol. V nárečovej východnej slovenčine je jeden tvar. Vo východnej slovančine — ako to už vedía aj naše deti — a, ako sme uviedli, aj v bulharčine je iba jeden tvar pri zámenách, prídavných menách a v l-ovom prídastí. Naši školáci už dobre vedía, že v ruštine forma *byli*, *delali* je pre všetky tri rody. Viem, že si slovenskí vysokoškoláci musia dávať veľký pozor pri skúšaní českého jazyka pri týchto kategóriách. Slovenčina má teda pri l-ovom prídastí ten istý vývin ako ruština a ukrajinčina, ba aj bulharčina. A tak výčitka našim jazykovedcom, týkajúca sa *li* (*boli*), poukazuje na neznačnosť vývinových tendencií slovenského jazyka, ktoré v tomto prípade

— aj v iných jazykoch — sú v zhode s vývinom vo východnej slovančine a aj v bulharčine.

So stratou rozdielov v rodovej kategórii v množnom počte súvisí aj strata rozdielov medzi tvarmi *oni* a *ony*, *radi* a *radý*. V strednej slovenčine sa povie vždy mätko *oňi*, *radi* vo všetkých rodoch. Tak je aj v ruštine vo výslovnosti a v písme. A náš školák vyslovuje v slovenčine ako v ruštine *oňi*, *radi* vo všetkých rodoch, ale na rozdiel od ruštiny musí v slovenčine bez potreby písať a rozlišovať *oni*, *radi* od *ony*, *radý*. Zákon je v slovenčine umelý. V českom jazyku sa tu zachovali starodávne formy: *oni*, *ony*, *ona*, *rádi*, *rády*, *ráda*. V slovinčine a srbochorvátčine je *oni*, *one*, *ona*. Slovenčina, východná slovančina i bulharčina zrušili tieto dávne rozdiely a len v slovenskom pravopise sa udržiavajú — nepotrebné — dve formy. Tu očividne treba uviesť stav podľa vývinových tendencií a zákonitostí slovenčiny, t. j. písanie *oni* a *radi* s výslovnosťou *oňi* a *radi* vo všetkých rodoch. To isté platí pri *sami* (chlapci, ženy, dievčatá).

Mnoho sa hovorilo a písalo o predložkách *s*, *so*, resp. *z*, *zo*. V známych polohách nastala tu pred storočiami zmena *s*, *so*, *se* (dial.) na *z*, *zo*, *ze* (dial.). Tento jav je známy v slovenčine na Slovensku, v Maďarsku a na Morave. Známy je v bieloruštine, ukrajinčine, poľštine, lužickej srbčine a slovinčine. Neznámy je v ruštine, češtine, srbochorvátčine a bulharčine. A tak písanie typu *zmysel*, *zrast* a pod. je v duchu vývinových tendencií slovenského jazyka a spomenutých slovanských jazykov. Písanie typu čes. *mysl*, srbch. *smisao*, rus. *mysl*, bulh. *smisl* je v druhej skupine slovanských jazykov. Voľakedajšie rozlišovanie predložiek *s*, *so* a *z*, *zo* (*so stola* a *zo stola*) v 2. páde, známe z češtiny, bolo v slovenčine umelé, t. j. podľa českej gramatiky. Zmena predložky *s* v *z* a *so* v *zo* v prvej skupine slovanských jazykov je aj v 7. páde jednotného počtu: poľsky *ze synem*, lužsrb. *z nocu*, *z košcu*, *z britwju*; slovinčina má *z* pred znelými spoluhláskami a pred slovami začínajúcimi *so* samohláskou: *s tenkim glaskom*, *s temnega obraza*, *s strebrom*, ale *z mestom*, *z volmi*, *z oračem*, tak aj v 2. páde: *z voza stopiti*, *s konja pasti*, *strela z neba*, ale *iz srca rad*. Naproti tomu je čes. *se synem*, *se stolu*, *ze stolu*, s rozličným zmyslom, srbch. *sa sinom* atď.

Naše písanie *so synom*, *so sestrou* nie je v zhode s vývinovými tendenciami slovenského jazyka. V starých pamiatkach sa Slováci prezrádza tým, že píše *zo* alebo *ze*. Časom bude treba porozmýšľať o tom, či nezaviesť písanie *zo synom*, *zo ženou*, *z mestom* atď. Poľský jazyk pozná len písanie *so z*, *ze*; slovinčinu sme spomenuli.

Ak sa v starých písomných pamiatkach píše *zmysel*, *zmlova*, *zverit* (*zveriti*), typ *zo synom*, *z mestom*, pamiatku písal Slováci (zo Slovenska alebo z Moravy). Prvý príklad na písanie *z* namiesto *s* je už v 14. stor.: *nezmierny* 4 razy oproti *nesmierny* raz v Symbole sv. Atanázia.

Do novodobého slovenského pravopisu sa uviedlo písanie so z, zo (okrem s, so v 7. páde) v známych prípadoch a okrem toho v prípadoch ako *zhora* atď. po druhej svetovej vojne. Pritom lingvisti nechali známe výnimky: *šbor, sváz, sjazd* oproti *zjazd* (rozlíšené významom) atď. (Pôvodnejšie sa písalo aj *zmer*; takto je toto slovo zapísané už r. 1606.)

Proti výnimkám sa veľmi správne ozývali slovenčinári. Pred rokom sa lingvisti znova rozhodli navrhnúť, aby sa zrušili uvedené nepotrebné výnimky, ktoré vnášali zmätok do zákonov jazyka i do vyučovacieho procesu. Patričné inštalácie uznali oprávnenosť ponôd a návrh odobrili. Ostali len prípady: *smer, smena, nesmierny, sloh*. Nie som členom pravopisnej komisie SAV, ale prikláňam sa k tej skupine jazykovedcov, čo i v týchto prípadoch vyslovujú z. Ľud pozná slovo *smena* a vyslovuje ho *zmena*, má slovo *zloh*: *orať do zlohu*. Inak slovo *sloh*, *slohový* je pred sto rokmi v češtine prevzaté z ruského *slog*. (Machek, *Etym. slovník*). Ľud hovorí *zmena* aj v mene známeho denníka, ktorý sa doteraz neopovážil v titulku dať ľudové a správne znenie.

Čítali sme návrh ctihodného historika, že by reforma z r. 1953 mala „urobiť miesto staršiemu spôsobu písania aspoň v základných princípoch (*i, y*, resp. *s, z, so zo* tam, kde ide o sémantické rozlišovanie), hoc dôsledný návrat k základom matičného pravopisu z r. 1940 bol by i tu krokom najschodnejším“ (Daniel Rapant, Kultúrny život 1968, č. 33, str. 9).

Od r. 1940 výskum slovenčiny ďaleko pokročil. Videli sme, že nová reforma rešpektovala vnútorné vývinové zákony slovenčiny. Návrat je nemožný, i keď spomenutý historik sype do očí lingvistom štipľavé korenie s politickou príchutou. Nemôžeme ísť nazad.

Liptovský Ján 20. augusta 1968.

Ks

ROZLIČNOSTI

Zo slovenských ľudových názvov húb

Hríb zrnitohlúbikový *Boletus erythropus* (FR. ex FR.) KROMBH.

Hríb siniak *Boletus luridus* SCHAEFF. ex FR.



Od mája do novembra môžeme nájsť v ihličnatých aj listnatých lesoch nápadné hríby s tmavohnedým klobúkom, ktorý je na otláčených miestach až čierny. Póry žltozelených rúrok sú tmavočervené. Dužina na reze ihneď prechádza do tmavomodrej farby. Sú to hríby zrnitohlúbikový a hríb siniak, ktorý sa od prvého odlišuje iba svetlejšou farbou klobúka a nápadnou sieťkou na hlúbiku. Hubári tieto dva veľmi podobné hríby obyčajne neodlišujú.

V ľudovom názvosloví majú hríb zrnitohlúbikový a hríb siniak spravidla rovnaké názvy. Najčastejšie sú to názvy, ktoré ako charakteristický poznávací znak zdôrazňujú práve nápadnú zmenu farby dužiny na reze. Z týchto názvov sú zhruba po celom Slovensku rozšírené odvodeniny od základu *sin-*, ako *siniak*, *sinák*, *sinak* alebo *siňák*, *siňak*, na východe aj *siňak*, v Oščadnici *siňok*, v Giraltovciach aj *šiňar* a pri Bardejove aj *šini grib*. Na okolí Revúcej je podoba *sinäk*, pod Zvolenom *osinák* a v Hriňovej aj podoba *sinál*.

V západoslovenských a stredoslovenských nárečiach až po Námestovo, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Brezno a Revúcu je okrem toho rozšírený aj názov *modrák*.

Súbežne s ním sa na južnom strednom Slovensku vyskytuje názov *svetlák*, odvodený od nárečového výrazu *svetlý* = modrý; v Trnavej Hore pri Kremnici tiež *svetliak* a v Novej Lehote pri Novej Bani *svetláň*.

Vo východnej časti južnostredoslovenských nárečí tvorí malý ostrovček názvy súvisiace so slovom *belasý*, napr. vo Zvolenskej Slatine a v Hrochoti *belaskár*, v Tisovci *belasniak*, v Polomke *belasník*.

Týmto názvom sú významom blízke aj ojedinelé pomenovania *meňák* zo Studienky pri Malackách a *zeleňák* z Rožkoviec pri Medzilaborciach.

Veľmi rôznorodú a územne členitú skupinu tvoria názvy, ktoré ako najdôležitejší poznávací znak huby vyzdvihujú jej červenú alebo čiernu, prípadne tmavú farbu. Nápadný klobúk týchto hríbov si priam vy-

nucoval porovnanie s podobne sfarbenými časťami odevov, najmä uniforiem a krojov. Metaforicky sa potom názvy nositeľov takýchto odevov stávali názvami huby. Významové východisko týchto názvov nie je nám dnes vždy celkom zreteľné, lebo zvyčajne bolo podmienené dobovými alebo miestnymi zvyklosťami, ktoré už dnes nepoznáme. V niektorých prípadoch, a to najmä pri prenesených názvoch podľa remeselníkov, už dnes nemôžeme s určitosťou ani povedať, ktorá zo spomínaných farieb bola východiskom pri pomenovaní.

Na okrajovej južnostredoslovenskej oblasti, t. j. v okolí Lučenca, Modrého Kameňa, Krupiny a Poltáru, je charakteristický názov *nemec*, doložený izolovane aj z Oravskej Poruby.

Na okolí Banskej Bystrice, Ružomberka a Revúcej stretáme názov *baník*, pri Banskej Bystrici aj *baniar*, *baniarik*, v Bojniciach *hutiar*.

Severostredoslovenskú oblasť charakterizuje etymologicky nezreteľný názov *komprd*, zriedkavejšie *komprda*.

Na juhozápadnom Slovensku je rozptýlený názov *karmazín*, čo je vlastne názov istého druhu červeného farbiva.

Roztrúsene z rôznych miest máme doložené názvy *červeňák*/*červenák*, na východe *červeňak*.

Z ojedinele doložených názvov podľa farby uvádzame napr. od Trenčína *harasník*, od Revúcej *harásnik* (od názvu *haras*, t. j. druh tkaniny často červenej farby, nazvanej podľa francúzskeho mesta Arrasu), z Topoľčianok *súkenák*, z Pruského *červené nohavice*, z Nižnej Boce *čučoriedniak*, z Oščadnice *čorňak*, od Trenčína *cigáň*, zo Skalice *kovár* a od Poltára *kňazovka*.

Veľmi rôznorodá je aj skupinka názvov, tvorených podľa skutočnej alebo domnelej kvality húb. Na kladné hodnotenie ukazujú názvy, ktoré obidva druhy zaraďujú medzi najcennejšie druhy, medzi hríby, ako napr. *hríb*, *grib*, *kozák*, *kozar* ap.

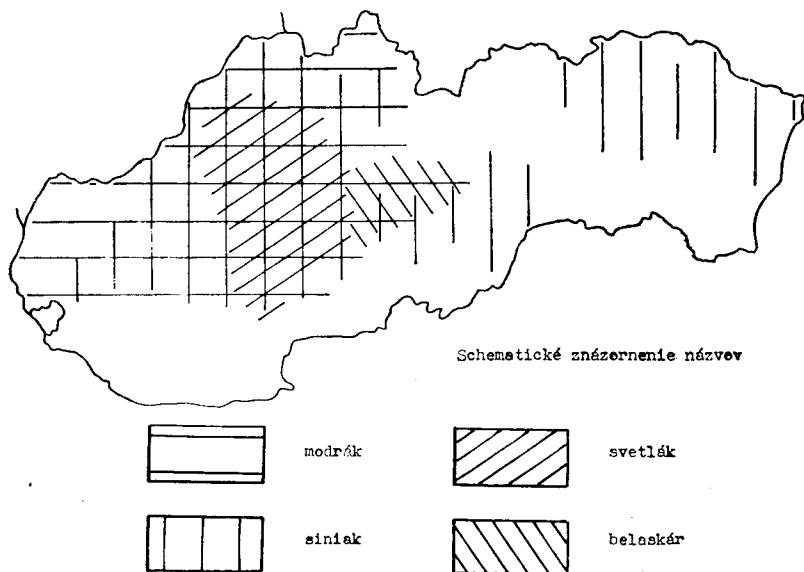
Záporné hodnotenie vyjadrujú názvy *dzivy kozar*, *šaleni kozar*, *planka*. Podobný význam majú aj názvy, ktoré vyjadrujú, že by sa tieto huby mali prenechávať zvieratám, prípadne aj čertom, cigánom ap., napr. *koniak*, *sviniak*, *šviňski grib*, *čertov dubák*, *cigansky zapach*, *židovský tvrdoš*, *panský tvrdoš* ap.

Hrúb zrnitohlúbikový ani hrúb siniak nemajú stabilné charakteristické miesta svojho výskytu. Preto ojedinelé názvy ako *jedlák*, *šipovec*, *trnáľ*, *lúčnik*, *pažitkar* alebo *močiarnik* možno hodnotiť iba ako názvy, ktoré vznikli na základe náhodného častejšieho miesta nálezu.

V okrajových oblastiach na Spiši a v Šariši sme zaznačili názvy *gnevus*, *gnivus*, *hnevus* a *počeč*, ktoré tam prenikli z poľštiny.

Hrúb zrnitohlúbikový a hrúb siniak majú v slovenských nárečiach značný počet ľudových názvov. V úplnej prevahe sú názvy vychádzajúce z nápadnej zmeny farby dužiny na reze. Pretože táto vlastnosť

je vo väčšej alebo menšej miere príznačná aj pre iné druhy hribovitých húb, nie sú názvy ako *siniak*, *modrák* ap. jednoznačné. Podobne aj názvy podľa červenej alebo tmavej farby klobúka označujú niekedy aj iné druhy hribovitých húb, pre ktoré je tento znak charakteristický. V názvoch vychádzajúcich z kvality uvedených hribov sa stretáme s najvyšším ocenením ako aj s úplným odmietaním — to súvisí s miestnym zvykom aj so znalosťami jednotlivých hubárov, ktorí tieto hriby často dobre nepoznajú a nepokladajú ich za jedlé. Možno teda povedať, že charakteristickým znakom slovenských ľudových názvov hriba zrnitohlúbikovitého a hriba siniaka je to, že sa vzťahujú aj na rôzne iné druhy hribov s podobnými znakmi. Túto významovú pohyblivosť možno pravdepodobne vysvetliť tým, že ide na jednej strane o druhy veľmi nápadné, ale na druhej strane o druhy, ktoré ľudoví hubári nehodnotia rovnako.



Toto sa odráža aj v staršej slovenskej odbornej terminológii, kde popri názvoch *komprd* pre hriby zrnitohlúbikové, *harasník*, *pochabý pincel* a *blačiak* pre hriby siniaky máme doložený aj názov *sinál* pre hriby satan a názov *komperd žltý* alebo *čierny* pre hriby červené.

M. Majtánová

„Vziať za svoje“ — vziať skazu

V pondelníku denníka *Smena* z 25. novembra 1968 v článku *Týždeň v Prahe* z pera Dany Špačkovej sme čítali túto vetu: *Výsledky bitky: 10 vážne zranených..., rozbité dvere, 50 rozbitých pohárov, 30 fliaš a 12 tanierov a 12 popolníkov tiež vzalo za svoje.*

Slovo *výsledky* nie je v uvedenej vete použité celkom vhodne. Namiesto o výsledkoch bitky by bolo primeranejšie hovoriť o následkoch bitky. Pojem výsledku totiž súvisí s cieľavedomou, zámernou činnosťou ľudí (napr. *výsledky práce, úsilia* a pod.). Naproti tomu *následok* ja podľa *Slovníka slovenského jazyka* to, „čo nasleduje, prichádza, objavuje sa po predchádzajúcej príčine (po čine, po deji, stave)“, teda živelné (napr. *následky choroby, sucha, povodne, neuvážených činov* a pod.). Medzi výrazmi *výsledok, výsledky* a *následok, následky* je teda jemný, ale závažný významový rozdiel. Preto oba tieto výrazy nemožno ľubovoľne zamieňať.

V citovanej vete upútalo však našu pozornosť najmä frazeologické spojenie „vzalo za svoje“. Čo ním chcela autorka povedať? Kto vie dobre po česky, ľahko uvedenému frazeologickému spojeniu porozumie. Ide tu totiž o doslovné, mechanické prevzatie českého frazeologického spojenia *vzít (brát) za své* = zahynúť, skaziť sa (hynúť, kaziť sa).¹ Uvedeným frazeologickým zvratom chcela autorka nevšedným spôsobom dokresliť situáciu, pri ktorej sa zničilo aj 12 popolníkov. Škoda, že si pritom nespomenula na slovenské frazeologické spojenie *vziať (brať) skazu*. Toto frazeologické spojenie je totiž podľa našej mienky najprimeranejším ekvivalentom českého frazeologického spojenia *vzíti za své*, ktoré je v slovenčine neznáme a pre Slováka nezrozumiteľné. *Slovník slovenského jazyka* zaznamenáva frazeologické spojenie *brať, vziať skazu* (= ničiť sa, kaziť sa, zničiť sa, skaziť sa) pri hesle *skaza* (c. d. IV, 87) i pri hesle *vziať* (c. d. V, 347) a uvádza ho aj vo výklade významu slovesa *zahynúť* ako synonymný výraz popri slovesách *zomrieť, zhynúť, zaniknúť*. Naproti tomu spojenie „vziať za svoje“ *Slovník slovenského jazyka* neuvádza. Pri hesle *svoj* nachádzame síce spojenie *vziať niečo za svoje*, ale s takýmto objasnením: „osobitne sa na niečo podujat', vziať na osobnú starosť“. Treba ešte povedať, že aj v češtine sa používa spojenie *brát něco za své* vo význame „brať si čo na starosť, pokladať to za svoju povinnosť“ (c. d. III, 645), teda v inom význame ako spojenie *vzít (brát) za své*.

Za české frazeologické spojenie *vzít (brát) za své* má slovenčina najpriliehavejší ekvivalent v spojení *vziať (brať) skazu*.

Š. Peciar

¹ Pozri *Slovník spisovného jazyka českého III*, Praha 1966, 645 (pod heslom *svůj*).

SPRÁVY A POSUDKY

Povzbudivé stretnutie v Trnave

Redakcia nášho časopisu skúša aj iné formy redakčnej práce, ako uplatňuje prevažná väčšina akademických časopisov. Usiluje sa zoči-voči čitateľovi overiť si zmysel a dosah svojej práce. S týmto zámerom sme 4. 12. 1968 zašli k poslucháčom Pedagogickej fakulty v Trnave.

Jadrom stretnutia bola prednáška univ. prof. J. Ružičku. Hovoril v nej o päťdesiatročnom vývine spisovnej slovenčiny v Československej republike. Prednáška, v ktorej J. Ružička ukázal osudy a vývin nášho spisovného jazyka na pozadí spoločenských zmien a predstavil ho ako politikum, o ktoré sa oddávna zvädzal tuhý zápas, stretla sa u poslucháčov so živým záujmom. V diskusii trnavskí vysokoškooláci predkládali veľa zvedavých otázok, prezrádzajúcich jednak pozorné sledovanie prednášky, jednak občiansku zainteresovanosť o aktuálne problémy.

S cieľom priblížiť atmosféru časti tohto podujatia vyberáme aspoň dačo z toho, čo zaujíma našich vysokoškolákov. Vyslovili napr. otázku, ako sa konkrétne prejavili puristické tendencie v jazyku a aký odraz mali v slovnej zásobe. Jeden z účastníkov besedy sa opýtal, ako je možné, že Slovník slovenského jazyka, resp. jeho autori sa dopustili toľkých chýb a ako sa postupuje pri ich odstránení. (V druhej časti otázky jej autor neskúsene prehliadol, že veľmi konkrétnou odpoveďou je seriál článkov *Čítame Slovník slovenského jazyka*, publikovaný v tomto časopise.) Iná otázka mala zreteľne spoločensko-politickú príchuť: Akým spôsobom sa vo federatívnom usporiadaní zabezpečí slovenčina ako úradný jazyk na celom území Slovenska. V jej blízkom príbuzenstve bola otázka, ako je to s používaním slovenčiny v medzinárodných zmluvách, protokoloch a v zahraničí. Nastolila sa aj otázka — citujeme ju doslovne —, „či boli už pokusy odsunúť maďarčinu na druhú koľaj, vrátiť slovenčine jej prvenstvo a južné územie Slovákom?“ (Jej pôvodca vychádzal zo skúsenosti, že v južných okresoch Slovenska je stav vo vyučovaní slovenského jazyka katastrofálny.)

Prednášajúci musel odpovedať aj na otázky, v ktorých ho poslucháči „chytali za slovo“. Bolo treba znova objasniť „zázrak“, ktorý sa stal so slovenčinou za ostatných päťdesiat rokov, vysvetliť, čo sú to havarijné miesta v používaní spisovného jazyka (teda nie havarijné miesta v jazyku samom) a i.

V Trnave sme si pozorne zaznačili aj požiadavku urýchlene vydať jednozväzkový normatívny slovník slovenského jazyka (v súvislosti s tým vyslovilo sa takéto počudovanie: kým sme vraj schopní dať do tlače jeden slovník, už nevyhovuje) a upozornenia, že vo všetkých našich komunikatívnych prostriedkoch zarába veľa nápadných chýb proti spisovnej norme.

Na istú časť otázok odpovedal v diskusii hlavný redaktor časopisu dr. G. Horák. Očakávame dobrý účinok od jeho príhovoru, v ktorom pozdravil poslucháčov trnavskej Pedagogickej fakulty nielen ako odberateľov Kultúry slova, ale aj ako nádejných prispievateľov, schopných pestovať vlastné ja-

zykové povedomie a kde to treba aj zobúdzaf „jazykové svedomie“.

A. Bujalka, odborný asistent Katedry slovenského jazyka a literatúry, predniesol na tomto podujatí posudok o našom časopise. (Odtláčame ho v tomto čísle na str. 60—62.)

Stretnutie s trnavskými poslucháčmi bolo pre redakciu užitočné a pokladáme ho za všestranne vydarené. Naozaj je povzbudivé, že trnavskí študenti radi berú náš časopis do rúk a že sa neformálne a úprimne zaujímajú o problémy jazykovej kultúry.

A predsa sa nám čosi aj nevydarilo. Získali sme iba jedného predplatiteľa nášho časopisu. Pravda, v tomto prípade nás to vôbec nemrzí, lebo už dávno predtým ich s hrebendovskou horlivosťou získala celé stovky V. Beťáková, členka našej redakcie a pracovníčka Katedry slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte v Trnave.

Informáciu o úspešnom nadviazaní kontaktov redakcie s čitateľmi v Trnave prichodí uzavrieť poďakovaním pracovníkom katedry za vzorne a starostlivo pripravené podujatie. A pravdaže výzvou, aby sa aj na iných fakultách (v Nitre, B. Bystrici, Prešove, ba aj v Bratislave) usilovali urobiť pre jazykovú kultúru i pre Kultúru slova toľko, ako doteraz urobila Trnava.

I. Masár

O našej Kultúre slova

S celospoločenským ruchom sa dostali do popredia aj otázky jazykovej kultúry. Slovenských jazykovedcov našla táto situácia pripravených. Vyšlo mnoho teoretických prác o slovenčine, vyšli i práce základného významu, ako *Morfológia slovenského jazyka* (pod vedením prof. Ružičku), *Slovník slovenského jazyka* a pripravujú sa ďalšie. Pre praktické ciele bola významným činom konferencia o kultúre reči, z ktorej vyšiel zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Dnes je táto konferencia známa najmä vydaním Téz o slovenčine. Bezprostredné úlohy sa však riešia v odborných časopisoch a v jazykových rubrikách rozhlasu i v periodickej tlači. Odborné časopisy sú určené predovšetkým filológom a spomenuté rubriky širokej verejnosti. No ak si chceme odpovedať na otázku „ako ďalej?“, musíme nájsť cestu k tým miestam, kde treba — obrazne povedané — „podsievať“. Je prirodzené, že najväčšie plochy nájdeme v nefilologickej oblasti. Ich kultivovanie si vyžiada veľkú námahu, lebo spomínané rubriky sú len chodníčky; nimi modernú techniku neprepravíme. Aby vynaložená práca nebola márna, potrebujeme — zasa obrazne povedané — jednak „zákon o zachovaní kultúrnej pôdy“ a jednak „zákon proti devastácii pôdy“. Teda zákonnú ochranu. Dnes takáto možnosť prakticky prestáva ukončením školskej dochádzky — aj to často iba sankciami slovenčinára. No hoci by niektoré zákonné opatrenia boli veľmi potrebné, nemožno sa spoliehať na samospasiteľnosť zákonov. Východisko je v priamej zainteresovanosti širokej verejnosti. To je cesta, ktorou sa dostaneme všade. Lenže

nájsť tento kontakt s verejnosťou a vyburcovať v nej záujem o otázky jazykovej kultúry nie je jednoduché.

Plnenie tejto úlohy si ako cieľ vytýčil časopis *Kultúra slova*. Zaujímá nás, ako sa mu darí túto úlohu plniť.

Pri prelistovaní osemnástich čísel tohto časopisu, ktoré sme zatiaľ dostali do ruky, musíme konštatovať, že odborná úroveň časopisu je na výške. Pri spisovateľoch si dávajú záležať na dôkladnom spracovaní problémov a vyvodzujú praktické pokyny. Hovoria o veciach, ktoré vychádzajú z bežnej jazykovej praxe. Dôležitý je však prístup k čitateľom a tu sa musíme spýtať: „Komu je tento časopis adresovaný?“ Povedali sme už, že časopis si ako cieľ vytýčil kontakt so širokou verejnosťou, v ktorej chce budiť záujem o jazykovú kultúru — a pravdaže túto kultúru zvyšovať. Ale 18 vydaných čísel si ne našlo cestu k takej širokej verejnosti, ako sa predpokladalo. Treba hľadať príčinu — a musíme ju hľadať predovšetkým v časopise.

Všimnime si koncepciu časopisu. Už pohľad na členenie do rubriík naznačuje, že časopis pristupuje k otázkam jazykovej kultúry striktné vedecky: Hlasy o slove, Diskusie, Rozličnosti, Správy a posudky, Spýtovali ste sa. V nefilológovi to budí dojem, ako by bral do ruky technický plán, na základe ktorého sa má zhotoviť istý nástroj. O účelnosti týchto vecí vôbec nepochybuje, ale ak nie je práve odborník, prejde ponad plán bez hlbšieho záujmu s mienkou: nech ho študujú inžinieri a majstri — teda odborníci. Táto mienka sa v ňom ešte utvrdí, ak sa pustí do čítania. Slovom, necíti výraznejšiu potrebu vôbec sa ním zaoberať. Ak chceme verejnosť získať, musíme si v prvom rade uvedomiť, ku komu hovoríme a podľa toho načím časopis zamerať. Domnievame sa, že adresátom Kultúry slova by mali byť prinajmenšom tí, ktorých profesionálnym nástrojom je jazyk, ale sami nie sú filológmi (učitelia, verejní činitelia, funkcionári v podnikoch a pod.). Ale najväčšie skupiny, na ktoré by sa mal časopis obracať, by mali tvoriť administratívni pracovníci každého druhu a študenti, a to i stredoškolskí. Na prvý pohľad pestrá skupina, ale má spoločného menovateľa v tom, že úspešnosť práce všetkých je vo veľkej miere závislá od umenia správne používať a vyberať jazykové prostriedky. Z tohto hľadiska by potom bolo potrebné upraviť aj obsahovú náplň časopisu. Teda vyberať také témy a okruhy tém, ktoré by uvedených adresátov zaujali. Napríklad venovať sa otázkam rokovacieho štýlu, otázkam jazyka administratívy, korešpondencie a rozmanitých písomností. Pritom nielen karhať a dvíhať prst, ale preventívne inštruovať. Na toto je verejnosť veľmi citlivá. Iste by boli obľúbené aj štylistické rozborly kratších umeleckých textov, kde by sa poukázalo na dobré vzory. V uvedených súvislostiach si treba uvedomiť to, že sám jazyk nie je hociaký nástroj. Prof. Ružička to viac ráz zdôraznil a je to aj v Tézach. Slovenčina je nástroj osobitného a povedomého slovenského národa, ktorý si ju váži nielen ako dorozumievací prostriedok, ale aj ako dedičstvo otcov; toto vzácne dedičstvo chce zachovať a zveľadiť. Viaže ho k nej teda nielen rozum, ale aj cit. A práve v Kultúre slova je možnosť uplatniť túto stránku. Už v samotom názve časopisu by bolo možné vyjadriť takýto prístup. Napríklad názov *Slovenčina moja (naša)* by bol iste prízvučnejší, najmä ak by ho podporil obsah i forma.

Zdá sa, že veľmi účelná by bola spolupráca s Maticou slovenskou, ktorá by podporila spomenutý citový vzťah. Jej pomoc by bola potrebná najmä pri

presadzovaní rozličných otázok jazykovej politiky, ktorú prakticky MS usku-
točňovala a dozaista aj bude uskutočňovať.

Tematická náplň časopisu by mohla byť pestrejšia, hoci v poslednom čase
badateľ zlepšenie. Mohlo by sa viac miesta venovať otázkam z oblasti slangov,
nářečí, ale aj onomastiky a pod. Za vhodné by sme pokladali spestriť časo-
pis aj tým, že by sa v každom čísle uverejnil text niektorej ľudovej (národ-
nej) piesne a tematicky k nej prípadne i reprodukcia nejakého výtvarného
diela. Mohol by sa hádam vytvoriť aj detský (alebo špeciálne študentský) kú-
tik a pod. Námetov by sa iste našlo viac. Navrhovali by sme venovať tejto
otázke osobitnú pozornosť.

Na záver treba povedať, že Kultúra slova je dobrý časopis, no pre širšiu
verejnosť by mal byť príťažlivejší. Treba uvážiť možnosti!

A. Bujalka

SPYTOVALI STE SA

Kozmonaut a astronaut. — V diskusii na Pedagogickej fakulte v Trnave sa
nastolila otázka: Prečo sa používa termín *kozmonaut* a nie *astronaut*?

Odpovedať možno takto: Rozdiel medzi slovami *kozmonaut* a *astronaut*,
resp. *kozmonautika* a *astronautika* sa v odbornej i popularizačnej literatúre
o kozmických letoch nechápe jednoznačne. Ak sa vychádza z etymológie
týchto slov, treba chápať kozmonautiku ako náuku o letoch v kozme, v koz-
mickom priestore, vo vesmíre a astronautiku ako náuku o letoch v medzi-
hviezdnych priestoroch. Pravda, možno viesť spor o tom, či vesmír, kozmos
je iba priestor medzi planétami v našej slnečnej sústave alebo či siaha až
do nekonečna. Bez ohľadu na riešenie tohto sporu možno konštatovať, že dnes
lietame v kozmickom priestore v užšom zmysle a že teda je namieste použí-
vať slová *kozmonautika* a *kozmonaut*. No nie je vylúčené ani to, že keď bu-
deme lietať do medzihviezdnych priestorov, budú slová *kozmonautika*, *koz-
monaut* už také zaužívané (ak nevzniknú ešte nejaké ďalšie slová), že sa
budú používať aj na pomenovanie toho, čo by sme dnes chceli označiť ako
astronautiku a *astronauta*.

J. Horecký

Kel — mn. č. kly. — „Aké jednotné číslo má podstatné meno v množnom
číсле *kly*, napr. mamutie *kly*?“ spýtala sa študentka PF v Trnave.

K množnému číslu *kly* (= veľké silné zuby daktorých zvierat) znie 1. pád
jednotného čísla *kel*. Pravda, v 1. páde jednotného čísla je hononymné (rov-
nozvučné) so slovom *kel*, ktoré označuje kapustovitú zeleninu s jedlými lis-
tami. To však je bezvýznamná prekážka, lebo v nepriamych pádoch homony-
mity už niet. Slovo *kel* v prvom našom význame má totiž pohyblivé *-e-*, kto-
ré sa v nepriamych pádoch stráca: *kel*, 2. pád *kla*, 3. pád *klu*, 6. pád *o'*

kle, 7. pád *kľom*. Naproti tomu druhé slovo *kel* (s prvým rovnozvučné a rovnako písané = zelenina) si korenné *-e* ponecháva i vo vedľajších pádoch, a keďže je to látkové meno, má v 2. páde príponu *-u* (*keľu*) a nemá plurál. V šiestom páde má príponu *-i*, napr. *v keli*.

Významy týchto slov sú natoľko vzdialené, že hononymita 1. pádu jednotného čísla nemôže prekážať pri dorozumívaní. Podobný stav je aj pri iných podstatných menách a nepociťujeme ho ako prekážku dorozumievania, napr. *útok/útoku* [u vojakov] — *útok/útku* [u tkáčov, v textilnom priemysle].

J. Oravec

Tesla, tesly či teslu? — Členka našej redakcie doniesla na zasadnutie redakčnej rady odkaz istého technika, ktorý sa zaujíma o skloňovanie slova *tesla*, o jeho gramatický rod, ako aj o to, či je to fyzikálna jednotka. V písomnostiach jeho pracoviska používa sa toto slovo ako dvojrodové, preto nás žiada prisúdiť mu iba jeden rod, pravdaže, ten pravý.

Odpoveď na túto otázku začneme niektorými nejazykovými zisteniami. Z jasných príčin sme sa s touto otázkou obrátili na bratislavský závod Tesla. Od pracovníka vývojového oddelenia tohto závodu sme dostali telefonickú informáciu, že síce o termíne *tesla* vie, ale že pochybuje, či je v zozname medzinárodných fyzikálnych jednotiek. Ale získali sme od neho závažný údaj, že v nijakom prípade nemožno odborný termín [jednotku] *tesla* spájať s názvom bratislavského závodu *Tesla* [Technika slaboprúdová], ale s menom chýrneho juhoslovanského fyzika, ktorý sa menoval Nikola Tesla. Keďže sme zoznam medzinárodných fyzikálnych jednotiek nemali naporúdzii, pokúsili sme vec overiť v iných prameňoch. V Technickom náučnom slovníku (Praha 1964) sme heslo *tesla* našli a hovorí sa o ňom zhruba toto: jednotka magnetickej indukcie v sústave jednotiek MKSA (str. 66).

To azda stačí ako dôkaz, že slovo *tesla* jestvuje ako fyzikálna jednotka. Ako však slovo *tesla* skloňovať? Na to odpovedal svojím spôsobom pracovník bratislavského závodu, keď upozornil, že slovo *tesla* treba dávať do súvislosti s vlastným menom *Nikola Tesla*. Ide tu teda o častý prípad vo výskumnej praxi, keď sa podľa vynikajúceho bádateľa alebo technika pomenuje istá fyzikálna jednotka, stroj, zariadenie atď. (Porov. *Ampér* — *ampér*, *joule* — *joule*, *Watt* — *watt*, *Volt* — *volt* atď.)

Priezvisko *Tesla* skloňujeme podľa vzoru hrdina (*Teslu*, *Teslovi*, *Teslu*, o *Teslovi*, s *Teslom*), t. j. ako podstatné meno mužského rodu. Vzhľadom na vzťah, ktorý je medzi dvojicou *Tesla* - *tesla*, odporúčame chápať všeobecné meno *tesla* ako podstatné meno mužského rodu. (Uvedomujeme si pritom, že podľa hláskového skladu a gramatického významu životnosť/neživotnosť možno uvažovať o jeho zaradení k vzoru žena.) Pre takéto riešenie je argument aj v tom, že fyzikálne jednotky pomenované podľa slávnych bádateľov majú mužský gramatický rod (*ampér* — *ampéru*, *volt* — *voltu*, *joule* — *joulu*, *watt* — *wattu*). Aj ostatné merné jednotky sú mužského rodu (*dekagram*, *kilogram*; *centimeter*, *kilometer*), takže aj z tejto stránky podoba *tesla* ako podstatné meno mužského rodu vhodne zapadá do istej pomenovacej sústavy.

I. Masár

Typovať — typizovať. — Študentka Pedagogickej fakulty v Trnave sa pýta na význam slovesa *typovať*. „Slovo *typizovať* mi je známe, ale slovo *typovať* (našla som ho v Pravidlách slovenského pravopisu) by som nevedela použiť vo vete.”

Sloveso *typizovať* podobne ako veľký počet ďalších slovies na *-izovať* má význam „robiť takým, ako vyjadruje koreň”, resp. „spôsobovať, aby niečo bolo také, ako vyjadruje koreň”. Sloveso *typovať*, odvodené od toho istého — základu ako sloveso *typizovať*, bude mať zrejme iný význam. Označuje sa ním činnosť, ktorou isté orgány určujú, resp. zisťujú typ nejakého výrobku. Napr. dopravné orgány VB *typujú* nové, novoupravené motorové vozidlo. Majiteľ vozidla, ktoré bolo nejako pozmenené konštrukčne, musí si ho dať úradne *otypovať*.

J. Horecký

Kengura, 2. p. kengury, ale večera, 2. p. večere. — „Prečo sa podstatné meno *večera* skloňuje podľa vzoru *ulica* a podstatné meno *kengura* podľa vzoru *žena*?” Túto otázku sme dostali od istého trnavského študenta.

Ženské podstatné mená, ktoré sa končia na samohlásku *-a* a majú pred ňou tvrdú alebo obojakú spoluhlásku, skloňujú sa podľa tvrdého vzoru *žena*. Výnimku tvoria len slová *rozopra*, *konopa*, *večera* a pomnožné podstatné mená *dvere* a *Hybe*. Pôvodne to boli mätko zakončené mená, ako ukazujú iné slovanské jazyky (porov. české *pře*, *večeře*), ale v slovenčine sa na tvare 1. pádu jednotného čísla táto mätkosť nemôže prejavíť, lebo dnes nemáme v našom hláskovom inventári mätké *ř*, *b'*. Pôvodná mätkosť sa prejavuje iba v daktorých nepriamych pádoch, napr. v 2. páde (*od*) *večere*, v 6. páde na *večeri*, v 1. páde množného čísla (*dve*) *večere*. Podstatné meno *kengura* vzniklo iba v najnovších časoch z cudzieho neskloňného mena *kenguru* pripodobnením k ženským podstatným menám. Niet preto pri ňom nijakých hláskových ani historických dôvodov, aby sa neskloňovalo podľa vzoru *žena*.

J. Oravec

Preukážka. — J. M. z Banskej Bystrice. Pisateľ listu sa pýta na adekvátnosť použitia slova *preukážka*. Pochybnosť o podobe tohto slova odôvodňuje tým, že v slovnej zásobe slovenského jazyka máme výrazy *preukaz*, *preukazovať*, *preukázat*. Nebolo by vraj primeranejšie používať tvar *preukážka*?

V danom prípade ide o alternáciu *z/ž* (*preukázat/preukážka*). V slovenčine jestvoval i tvar *preukážka* (zaznamenáva ho i Slovník slovenského jazyka III, Bratislava 1963, 519). Vplyvom vyrovnávania, analógiou k výrazu *poukážka* (ktorý funguje v slovenčine iba v tejto podobe; podľa SSJ III, 364 i materiálu, uloženého v kartotéke SSJ v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV) nastáva presun k slovotvornému postupu so *-ž-*, teda k používaniu výrazu *preukážka*. (V tejto súvislosti našim upozorniť aj na vyrovnávanie s alternáciou v prítomníkových tvaroch: *preukázat/preukážem*.) Vážnym dôvodom používania výrazu *preukážka* sú i ďalšie prípady na uvedený slovotvorný postup, a to: *podraziť* — *podrážka*, *poraziť* — *porážka*, *uraziť* — *urážka*, *ukázať* — *ukážka* a i.

R. Kuchar

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Ročník 3, 1969, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Štefanovič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., odl. prev. 49, Komárno. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-66.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969.

Cena Kčs 3,—